
Erja Kosonen

Laulukirjat koulun arvokasvatuksen ytimessä

Johdanto

Laulu koulun oppiaineena on ollut selkeästi yhteydessä hengelliseen kasvatukseen koululaitoksessa. Virsilaulu keskeisenä ja lähes ainoana laulunopetuksen sisältönä liittyy kirkon vahvaan rooliin koulutuksen järjestäjänä. Soittimien tulo laulun rinnalle ja vähitellen jopa laulun tilalle on viime vuosikymmenten suuntaus. Oppiaineen nimi on muuttunut laulusta musiikiksi ja valitettavasti musiikin, kuten muidenkin taito- ja taideaineita yleissivistävän opetuksen osana on puolustettava yhä uudelleen.

Laulunopetukseen on muotoutunut todellisia sukupolvien traditioita, perimätietona kulkeneita käytänteitä ja malleja. Luostarikoulujen kirkkolauluvalmennuksesta keskiajalta jäi noin 300 vuoden ajaksi vahva virsilaulun ja kuulonvaraisen oppimisen käytäntö. Kasvatuksen arvot heijastuivat laulunopetuksen sisältöihin hengellisen kasvatuksen välineenä. Lapsen maailma ja leikin merkitys lapsen elämässä herbart-zilleriläisittäin oli pitkään vierasta arjen kouluopetuksessa.

Uno Cygnaeuksen kansakouluasetuksessa ja opettajakoulutuksen 1800-luvun seminaariopetuksen tavoitteissa ja käytänteissä laulun ja käden taitojen merkitys on vahvasti näkyvissä. P. J. Hannikaisen ideologia “lapsen maailmasta kodin hengessä – lapselle lapsen kielellä” loi pohjan kansakoulun alaluokkien opetukseen. Siitä seurasi ylemmille luokille kasvatksen perusarvot isänmaa ja uskonto, suomalaisuuden hengessä. 1900-luvun teollistumisen ajan ja tietoyhteis-

kunnan myötä lukuaineet ovat vahvistaneet asemiaan taito- ja taideaineiden kustannuksella ja koulukasvatuksen perusarvojakin on tarkasteltava ajan hengessä uudelleen.

Sisällöllisesti laulukirjojen historiassa koulun perusarvot: koti, uskonto, isänmaa. Näiden kolmen pääotsikon alle sijoittuu pääosin kansakoulun laulukirjojen laulusto, myös luontoon ja työhön liittyvät laulut, samoin leikki- ja juhlalaulut sekä laulut vieraista maista ja kansoista. Koulussa opituista lauluista kansakoulusukupolvet osaavat edelleen maakuntalauluja, kansanlauluja, virsiä ja joululauluja. Lauluja opeteltiin ulkoa ja vielä nytkin voidaan niittää tuon opetuksen hedelmiä: lauluja osataan edelleen.

Olen jäsentänyt Suomen musiikkikasvatuksen historian neljään eri vaiheeseen, kestoltaan 20 vuodesta 300 vuoteen (ks. myös Kosonen 2012):

1. Kirkon ohjauksen aika alkaa keskiajan luostarikouluista ja jatkuu aina ensimmäisen suomenkielisen oppikoulun perustamiseen vuonna 1858.

2. Jyväskylän seminaarin perustamisesta vuonna 1863 ja kansakouluasetuksesta vuonna 1866 alkoi kansansivistyksen aikakausi osana kansallishenkistä koulutuspolitiikkaa. 90 vuoden pituinen ajanjakso on merkittävin laulunopetuksen sisällön ja laulun aseman kannalta koulun oppiaineena.

3. Toisen maailmansodan jälkeinen jälleenrakentaminen merkitsi samalla hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisen aikakautta. Pyrkimys koulutukselliseen tasa-arvoon oli tavoitteena, vaikka tasa-arvo ja yhtäläiset koulutusmahdollisuudet jäivät vielä ajatuksen asteelle. Koulusoittimet ja oppilaita aktivoivat opetusmenetelmät toivat uutta sisältöä laulutunteihin mutta perinteitä kunnioittaen.

4. Ensimmäinen peruskoulun opetussuunnitelma vuodelta 1970 aloitti jälleen uuden aikakauden koulutuksen ja laulunopetuksen historiassa: peruskoulu hyvinvointiyhteiskunnan osana, oppiaineena musiikki.

Rajaan tässä artikkelissa lauluopetuksen ja laulukirjojen analyysin toiseen lauluopetuksen vaiheeseen ja lisärajausena väljästi vuosikymmenet kansakouluasetuksesta (1866) ja vuoden 1925 opetussuunnitelmaan. Laki oppivelvollisuudesta vuonna 1921 ei sinänsä vaikuttanut laulunopetuksen sisältöön ja eikä laulukirjoihin. Samoin maamme itsenäistyminen ei erityisemmin näy laulukirjoissa. Fredrik Paciuksen Maamme –laulu on ollut J. L. Runebergin sanoituksella laulukirjoissa jo ennen itsenäistymistä. Maa, isänmaamme, Suomen maa, Soi sana kultainen! alkaa laulu A. Rikströmin laulukirjassa vuodelta 1899 ja nimellä ”Syntymämaamme” se löytyy Heinrich Wächterin laulukirjasta vuodelta 1866.

Laulukirjat kansakouluasetuksesta itsenäisyyden alkuvuosille

Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa laululle tuli oppiaineena tasavertainen asema muiden oppiaineiden kanssa. Tästä on kiittäminen Uno Cygnaeusta, joka määrittä laulunopetuksen tavoitteeksi ”uskonnollisen tunteen herättämisen” mutta myös ”mielen virkistuksen ja jalostamisen”. Laulunopetuksen suuntaviivoista todetaan: Laulutunneilla oli opittava sävelasteikko, joka tuli laulaa ”jokaisen laulutunnin avulla ylöspäin ja alaspäin, vahvasti ja wienosti, pitkään ja lyhkäseen”. Lauluiksi oli valittava sekä soveliaita maallisia lauluja että virsiä. Nuottien tunteminen kuului myös kansakoulun kurssiin. Pieniä kaksi- ja kolmiäänisiä lauluja voitiin harjoitella sekä koulun että vanhempien iloksi. Opetuskielenä oli alusta alkaen suomi. (Halila 1949.)

Suomenkielisen opetuksen alkuvuosina ja –vuosikymmeninä suuri haaste lauluopetukselle oli suomenkielinen laulusto. Jo ennen kansakouluasetusta Viipurissa toiminut urkuri ja laulunopettaja, kirjakauppias ja kustantaja saksalaissyntyinen Heinrich Wächter (1818-1881) toimitti ja myös kustansi suomenkie-

listä koululaulustoa. Reijo Pajamo (1972) kutsuukin Wächteriä ensimmäiseksi suomalaisen koululaulun ja musiikkikasvatuksen kehittäjäksi ja uudistajaksi, aikansa modernistiksi.

Aluksi Wächter korosti opetuksessaan yksinäisten koraalien ulkoa laulamista, koska muuta oppimateriaalia ei ollutkaan. Nouseva kiinnostus kansansävelmiin ja isänmaallisiin lauluihin latinankielisten laulujen loi tarvetta uudenlaisen lauluston julkaisemiselle. Wächterin toimittama *50 Koulu-Laulua* vuodelta 1864 oli merkittävä suunnannäyttävä koulujen laulunopetukselle, ensimmäinen suomenkielinen koululaulukirja (ks. Pajamo 1972, 1999). Kirjassa on isänmaallisten, hengellisten ja kansanlaulujen lisäksi runsaasti lastenlauluja sekä leikki- ja liikuntalauluja, jotka olivat kokonaan uusi alue aiemman virsilauluun painottuneen opetuksen rinnalla. Wächter muistuttaa laulukirjaan liittyvässä johdannossa ”Vähäinen käytännöllinen Laulu-oppi” vuodelta 1865:

”Lauluopetus ei saa olla ikävää. Se on hylättävä tapa, että laulu-opettaja vuosi-kaudet rasittaa lapsia nuottija luvettamalla, sävelikköjä ja väli-päitä laulattamalla, ennen kuin saavat oppi kunnollista iloista laulua. Jo ensimmäisinä tuntina voivat oppilaat pienempiä virtuosia viritellä, josko vaan korviansakin myöten. Vaikk’ ei siitä muuta voittoa olisi, kuin hartaampi laulu-into, niin ei tarkoituksesta kuitenkaan liene hairahduttu.”

50 Koulu-Laulua kokoelmasta löytyvät muun muassa: *Syntymämaamme* (Maamme) J. L. Runebergin tekstiin, jota Wächter on muokannut, *Laulu Suomessa* (Arvon mekin ansaitsemme), *Lähde* (Sua lähde kaunis katselen), vanhin maakuntalaulumme Savolaisen laulu ja Paciuksen Suomen kielin, johon Heinrich Wächterin on muokannut sanat. Wächterin kolmisäkeistöisessä tekstissä suomenkielen ylistys on laulun nimen mukaisesti painokkaammin mukana.

Kokoelmassa on lisäyksineen 55 laulua. Kokoelman toisessa lisäyksessä on erikseen *Maamme* –laulun ja Suomen laulun tekstit lähes nykyisin laulettavassa muodossaan. Virsiä kokoel-

massa on yhteensä kahdeksan. Sisällöltään lauluissa on paljon Suomen, suomalaisen luonnon ja suomalaisuuden kuvausta. Kansanlauluja edustavat esimerkiksi kaihoiset mollisävelmät Rannalla istuja ja Merimiehen morsian. Kokoelman ensimmäinen kansansävelmä nimeltään Lapsen laulu tunnetaan paremmin joululauluna Joulupuu on rakennettu. 10 ensimmäistä laulua on yksiäänistä ja loput kaksiäänisiä.

Kokoelmat Koululauluja I on vuodelta 1869, 34 helppoa laulua kansa- ja lapsikouluille ja Koululauluja II vuodelta 1870, 46 laulua kansa- ja oppikouluja varten. Vuodelta 1873 on koulukäyttöön tarkoitettuja Helppoja lauluja kansa- ja lapsikouluille. Kokoelmassa on Wächterin omia lauluja ja lauluja kaikkia koulumuotoja varten, mukana lauluja myös 50 Koululaulua-kokoelmasta.

Koululauluja I –kokoelmassa on luontoon, vuodenaikoihin, kotiin ja eläimiin liittyviä lauluja. Jänis istui maassa on –laulu on kirjassa hieman tutusta melodiasta muunnetulla sävelmällä. Isänmaallisia lauluja ja kansanlauluja on kirjassa paljon. Mukana on myös Älä itke, äitini (Lapsen laulu leskelle), joka on kulkenut laulukirjoissa vuosikymmenestä toiseen lapsen näkökulmasta katsottuna karusta tekstistä huolimatta.

Koululauluja II –kokoelmassa on kansanlauluja ja Wächterin oli saksalaistaustasta johtuen ymmärrettävästi mukana on myös muutamia saksalaisten säveltäjien lauluja. Kirjan erikoisuus on Englannin kansallislaulu Jaakko Juteinin suomenkielisillä sanoilla nimellä “Laulu Suurelle Ruhtinaalle ja Suomelle”. Kalevalaisella runomitalla kokoelman päättää laulu nimeltä “Runo”, kalevalainen vieraantervehdys. Juhliin liittyviä lauluja ei Wächterin kokoelmissa vielä erityisesti ollut.

Jyväskylän seminaari vuonna 1863

Ensimmäinen suomenkielinen opettajaseminaari aloitti toimintansa Uno Cygnaeuksen suunnitelmien mukaisesti vuonna

1863. Kansakouluasetus nosti laulun tasavertaiseksi oppiaineeksi ja seminaarin oppiaineissa tuntimääräisesti kolme tärkeintä olivat suomenkieli, musiikki ja käsityö. Jyväskylän seminaarin ensimmäiset musiikin lehtorit Erik August Hagfors (1827–1913) ja Pekka Juhani Hannikainen (1854–1924) loivat musiikinopetuksen käytänteet ja materiaalia Uno Cygnaeuksen ajatusten hengessä (ks. Kosonen 2012). Heidän viittoittamansa tie ja arvot olivat läsnä laulukirjoissa aina peruskouluun saakka ja sen jälkeenkin.

E. A. Hagfors tunnetaan erityisesti suomenkielisen kuoromusiikin luoja. Suomalaisen lauluseppeleen 1. vihkossa (1871) julkaistiin ensimmäisen kerran Hoosianna-hymni neliäänisenä kuorosovituksena nimellä Hosianna. Kaikuja Keski-Suomesta vuodelta 1874 sisältää 23 Hagforsin omaa sävellystä. Nämä kokoelmat sisälsivät kuorosovituksia, joita opettajat käyttivät kouluissa myös yksiaänisinä koululauluina. Toki kuorosovituksillekin oli käyttöä kuorotoiminnan vilkastuessa seminaarissa koulutettujen opettajien myötä.

Hagfors toimitti kuorosovitusten lisäksi myös koulukäyttöön tarkoitettuja kokoelmia: Satakieli –kokoelma vuodelta 1869 sisältää 100 laulua sivistyneelle nuorisolle ja Lastentarhan lauluja –kokoelmassa vuodelta 1871 on 49 leikkilaulua esikuvana Saksan koulujen malli laulun ja liikunnan yhdistämisestä. Maallisia lauluja ei aluksi pidetty yksinomaan suotavina. Oppilaiden vanhemmat yhdistivät maalliset laulut iloisiin kansanlauluihin, rekilauluihin, jotka sisällöltään olivat arveluttavia kristillis-isänmaallisessa kansakoulussa. (ks. Pajamo 1999.)

Hagforsin aktiivinen suomenkielen käyttö musiikinopetuksessa näkyy musiikkitermien suomennoksissa, esimerkiksi:

fermaatti = venyke nuottiviivasto = nuottilatu
 rytmi = polento säestys = mukasoitto
 tempo = tahdinjuoksu trilli = liverre.

Kuvaavat suomenkieliset ilmaukset eivät kuitenkaan vakiintuneet laajemmin musiikkiväen käyttöön vaikka kieltämättä mukasoitto olisi säästyksen terminä toimiva edelleen varsinkin vapaa säästys –termin synonyyminä. Nuotinluvun tueksi Hagfors kannatti intervallimetodia. Taustalla oli eurooppalaiset virtaukset, jossa laulunopetuksen arvostusta pyrittiin nostamaan nuoteista laulamisen taitoa kehittämällä. Vuoden 1881 mallikursseissa kansakoulun laulunopetuksen päätarkoituksena mainitaan yksinäinen laulu ja tavoitteena oli kuulonvaraisen laulamisen rinnalla myös nuoteista laulamisen taidon kehittäminen. Opiskelumuotona yleisin oli kuitenkin edelleen kuulonvarainen opettelu.

P. J. Hannikainen on saanut perustellusti lisänimen suomenkielisen koululaulun isä! Hänen julkaisemansa laulukirjat – Sirkkuset alkaen vuodesta 1896, yhteensä 7 vihkoa ja Laulutoveri vuodelta 1910 olivat aikanaan moderneja laulustoja. Hannikaisen lähtökohtana lapsille suunnatuissa lauluissa oli lapsen ajatus- ja elämysmaailma. Lapset ja heidän vanhempiensa ja opettajat ottivat laulut omikseen. Lehti puusta variseepi, Maan korvessa kulkevi lapsosen tie ja monet muut tutut laulut ovat kuuluneet suomalaisten sukupolvien laulustoon. Sirkkusten suosioista kertoo osaltaan painosmäärät, vuoteen 1917 mennessä 14 painosta, yhteensä yli 90000 kappaletta ja 1900-luvun puoliväliin mennessä yhteensä 290000 kirjaa (Hannikainen 1954, juhlapainos). Sirkkuset –lauluvihkot on painosmäärien perusteella ensimmäisiä koulun laulukirjoja, joka oli käytössä myös oppilailta ja kodeissa.

Sirkkusten kahdeksan vihkon runsaasta 130 laulusta lähes kolmasosa on P. J. Hannikaisen omia lauluja. Aihepiireinä on jälkipolvillekin tuttuja joululauluja (Kautta tyynen vienon yön, Joulupukki) vuodenaikoihin ja luontoon liittyviä lauluja (Lehti puusta variseepi), kodin ja työn lauluja (Kotini) eläinlauluja (Oravan pesä, Mirri sairastaa). Mukana on myös hengellisiä isänmaallisia lauluja, kuten Hannikaisen säveltämä ja sanoittama

Karjalaisten laulu.

Eino Roiha arvioi vuonna 1954 ilmestyneessä artikkelissaan P. J. Hannikaisen merkitystä koululaulujen laatijana. Sirkkusten tarkoitus on ollut sekä kartuttaa aikanaan vähäistä suomenkielistä koululauluvarastoa että toimia tiennäyttäjänä sävelmien “nuotinvaraisessa opetustavassa”. Sävellajeiltaan Sirkkuset eivät sisällä kahta etumerkkiä enempää. Laulut etenevät sävellajeina helpommasta vaikeampiin ja melodisesti ja rytmisesti myös linjaa helposta vaikeaan. Sirkkuset –kokoelmista otettiin lukuisia painoksia laulukirjasta tuli myös velvoittava esikuva myöhemmin julkaistuille laulukirjoille. Tärkeimmäksi arvoksi Roiha nostaa vankan suomalaisen koululaulutradition, jonka P. J. Hannikainen loi. Laulukokoelmat ovat täysipainoisia ja ne on muotoiltu ja sorvattu yhtä suurella pieteetillä kuin konserttilavalle tarkoitettut laulut.

P. J. Hannikainen laati laulunopetuksen tueksi kansakoulun musiikkiopin (1901) ja Koulun musiikkiopin kansa- ja oppikouluja varrten (1910). Laulutaitoa Hannikainen piti tärkeämpänä kuin teoria mutta “ollakseen järjestelmällistä ja perusteellista lauluopetus vaatii musiikkiopin käsittelyä yhdessä lauluharjoitusten kanssa”, toteaa Hannikainen kirjan alkulauseessa. Opetus painottui laulamiseen eikä musiikinhistoriaa juuri opetettu. Musiikkiopin perusteita Hannikainen piti sen sijaan tärkeänä. Sirkkusten ensimmäisen vihko alkaa laulukaavoilla: do-re-do, mi-fa-mi-do jne.

Mikael Nyberg ja Aksel Törnudd laulukirjojen toimittamija

Seminaarien musiikinlehtoreista Mikael Nybergillä (1871-1940) ja Aksel Törnuddilla (1874-1923) oli myös sanottavansa koulun laulunopetukseen. Mikael Nyberg toimi Sortavalan seminaarin musiikinlehtorina ja julkaisi laulunopetussuunnitelman ja kaksi metodisia ohjeita sisältävää ohjekirjaa opettajille. Myös Nyberg korosti laulamista ja suositteli musiikinteoriaa

vain sen verran, mikä nuoteista laulamisen kannalta oli välttämätöntä. Laulamisen virkistävä rooli oli tärkeä (Nyberg 1904):

“Kansakoulun laulunopetuksen päämääränä on ilahduttaa ja virkistää oppilaita koulussa, opettaa tarpeellinen varasto valmiiksi harjoitettuja lauluja, joiden sisällön oppilaat tajuavat sekä ohjata heitä nuottilaulussa niin pitkälle, että he pystyvät nuoteista laulamalla kartuttamaan lauluvarastoaan.”

Tämä ylevä laulunopetuksen tavoite on jäänyt tyhjäksi toivomukseksi ja pelkäksi unelmaksi, Nyberg jatkaa itse arvioidessaan opettajien yksimielistä tavoitetta mutta sen toteuttamisessa ilmenneitä hankaluuksia. Nyberg on innostunut ns. anjoulaisista duurimollikaavoista (mollin perussävel la) ja esittelee julkaisussaan yksityiskohtaisen suunnitelman kuusiluokkaisen kaupunkikansakoulun laulunopetuksesta ja nuotinluvun opettamisen ajoituksesta ja järjestyksestä: luokilla 1–6 vähintään 16 laulua vuosittain, yhteensä 96 laulua koko kansakoulun aikana. 1. luokalla korvakuukon mukaan, 2. luokalla kaavoihin ja nuotteihin tutustuen, 3.–6. luokilla nuottien mukaan laulamista eri sävellajeissa ensin ilman etumerkkejä (C, Am) ja myöhemmin kolmeen etumerkkiin saakka. Samalla tavalla vuosittain vaikeutuen edetään aika-arvojen ja taukojen opiskelussa.

Maalaiskansakoulussa, jossa opetus järjestetään kahden peräkkäisen luokan osastokouluna, kaikki osastot laulavat yhdessä. Alaluokilla keskitytään edelleen korvakuulolauluun mutta samalla lapset oppivat seuraamaan vanhempien oppilaiden nuottien ja aika-arvojen opettelua.

Vuoden 1904 ohjeistuksessa Nyberg on vakuuttunut nuoteistalaulun etenemisestä ja siitä, että on tuleva aika, jolloin ainakin lapset, joilla on aikaisemmin koulua käynyt sisarus, osaa kaavat ja nuotinluvun perusteet jo kansakouluun tullessaan ja uusien laulujen harjoittaminen tulee olemaan vaivatonta.

Opettajan laulukirja vuodelta 1902 on suunnattu “etupäässä osastokoulujen opettajille laulunopetuksen helpoittamiseksi”. Kirjaan liittyy neljä oppilaan laulukirjaa, käytännössä neljä noin 25 laulun vihkoa, joita käytettiin vuorokursseina kahden vuoden jaksoina. Laulut etenevät sävellajeittain. Kirjat toimivat myös vuosiluokkaopetuksessa mutta ainoana oppimateriaalina ne ovat suppeita. Opettajan laulukirjan liitteenä onkin mittava laululuettelo yhteensä 698 laulusta, jotka on koottu sävellaji- ja lähdetietoineen 20 laulukirjasta.

Laululista on ryhmitelty teoreettisin perustein, ensimmäisenä “lauluja, joissa kaikki sävelet ovat yhtä pitkiä” ja viimeisenä lauluja, joissa on “pääsävellajille vieraita nuotteja”. Laulut ovat lastenlauluja, juhla- ja kansanlauluja, hengellisiä ja isänmaallisia lauluja, maakuntalauluja, lauluja luonnosta ja onpa luettelossa mukana muutama laulu myös kokoelmasta Yksiäänisiä sotilaslauluja. Kirjasta löytyy myös yksityiskohdainen luettelo virsistä, jotka sopivat laulettaviksi samalla kehitystasolla kuin niiden kohdalle merkityt laulut oppilaan laulukirjassa.

Tuntikohtainen ohjeistus opettajalle on erittäin perusteellinen mutta laulujen valintakriteereistä kuhunkin aiheeseen ei ole mainintoja. Metodikirjan teoriapainotteisuudesta huolimatta Nyberg korosti laulamista ja suositteli musiikinteoriaa vain sen verran, mikä nuoteista laulun kannalta oli välttämätöntä mutta ei virkistykseen kustannuksella.

Mikael Nybergin opetuksen selkeä hengellinen painotus sopi erinomaisesti aikakauden kristillis-siveelliseen kasvatushanteeseen. Vuoden 1916 julkaisussa *Nuoriso ja laulu* Nyberg esittää painokkaasti laulamisen kasvatuksellisen merkityksen ja kirjoittaa värikkäästi myös laulamiseen liitettyistä sivuvaikutuksista nuorille:

“Nuoriso ja laulu! Kaksi kaunista käsitettä, kaksi elinvoimaista tekijää ihmiselämässä, kaksi arvaamattoman tärkeitä aineita iloisessa, raittiissa, hedelmää kantavassa kehityk-

sessä. Nuoriso on maan kallein omaisuus ja laulu on nuorison kalleimpia lahjoja. Ota pois nuoriso, ja kansa kuolee. Ota pois nuorisolta laulu, ja seurauksena on ennenaikainen vanhuus, välipitämättömyys ja elämään kyllästyminen. “

Aksel Törnudd, Rauman seminaarin musiikinlehtori, rakensi laulopedagogiikkansa kansanlauluston pohjalle. Suomalaisten lasten oli saatava ensimmäinen musiikillinen oppinsa ja herätyksensä suomalaisesta kansanlaulusta, toteaa Törnudd Kansakoulun lauluopissa vuodelta 1913:

Musiikinopetuksen tulee lähteä laulettuun ja tunnolla tajutusta sävelestä:

“Tänä koneiden aikakautena ihminenkin yhä enemmän tungeetaan koneen asemaan... Ainoastaan yksi toiminta on vapaa koneellisuudesta - se on laulu. Tämä tosiasia vie itsestään siihen tietoisuuteen, että musiikinopetuksen tulee lähteä laulettuun ja tunnolla tajutusta sävelestä.”

“Taideaineet ovat opetuksessa saaneet vahvasti etenevän merkityksen. Nämä, joita ennen pidettiin ainoastaan harjoitus- ja virkistysaineina, ovat siten muuttuneet sielullisesti tärkeiksi tekijöiksi. Nykyään käsitetään, että musiikki ei ole ainoastaan virkistämässä, vaan myös syventää sielullista elämää aukaisten portit siihen tiedontakaiseen maailmaan, joka sisimmässämme elää omaa sielulliseen hartauteen kohottavaa elämäänsä. “

Törnuddin toimittaman Koulun laulukirjan 1. painos vuodelta 1913 sisältää yli 300 kansansävelmää, “melkein yksinomaan sellaisia, jotka eivät ole ennestään yleisesti käytännössä”, toteaa Törnudd kirjan alkulauseessa. Törnudd kehottaa myös tunnettujen kansanlaulujen ja isänmaallisten laulujen liittämistä oppijaksoon korvakuulolta opettaen.

Laulujen sanat Törnudd kokosi lukukirjoista ja runoilijain runoteoksista. Sopimattomiksi katsomiaan tekstejä hän vaihtoi tai muokkasi kasvatuksellisesti soveltuvampiin, isänmaallisiin teksteihin. Yksi tällainen uusittu teksti on kansansävelmä “Kar-

jalan kunnailta” - Iitistä muistiin merkityn Emman laulun sävelmä ja alkuaan viipurilaisen Walter Juvan teksti, johon Törnudd muokkasi uuden tekstin.

Oppilaan kirjassa musiikinteoria on “lyhyesti mainittu”, kuten Törnudd toteaa. Opettajalle tarkoitettu Kansakoulun lauluoppi (1913) sisältää sen sijaan hyvinkin yksityiskohtaisia ohjeita tekstin lausumisesta ja äänenavauksesta. Oppitunnin ohjelma kuvataan vaihe vaiheelta jopa niin, että opettajalle tarkoitettut kysymykset kirjoitettu ohjeeksi opettajalle.

Törnuddin Kansakoulun lauluopissa (1913) esitetään laulu-luettelo myös laulujen sisällön mukaan eriteltynä kirjassa olevan järjestyksen mukaan:

Vuodenajat, Joulujakso ja uusi vuosi, Aamu ja ilta,
 Uskonto, Koti ja äiti, Koulu,
 Lapsi ja leikki: kiikkulaulut, Orvot,
 Nuorisot, aatteet ja riennot: Raittius ja Laulaja
 Historia, Suuret miehet, Maa ja kotiseutu,
 Maamies, Ammatit, Paimenlauluja,
 Kulkuneuvot, Tunnelmia, Mietelmiä, Opettavaisia, Lapin
 joikkuja,
 Eläimiä: linnut, kotieläimiä, muita eläimiä
 Luonto, kukat, puut

Opetussuunnitelmat laulunopetusta ohjeistamassa

Kansakoulun opetusta ohjasivat aluksi mallikurssit seminaareista. Laulutuntien sisällössä tapahtui 1800-luvun loppupuolella selkeä sisällöllinen muutos entiseen, yksinomaan virsilauluun perustuneeseen opetukseen. Virsilaulu oli edelleen mukana, kolmasosa laulutunnista, toinen kolmasosa, 20 minuuttia oli varattu nuottiopille ja kolmasosa 60 minuutin oppitunnista oli aikaa maallisille lauluille (Pajamo 1976). Isänmaalliset laulut ja kodin ja työn laulut topeliaanisessa hengessä tulivat kouluun. Virsilaulun perinne aamuhartauksissa säilyi

myös vielä pitkään.

Ensimmäinen varsinainen opetussuunnitelma, joka ohjasi kansakoulun toimintaa ja antoi suuntaviivoja opetuksen kehittämiseen, on vuodelta 1916. Opetussuunnitelman tuntijako seuraa mielenkiintoisesti seminaarien tuntijaon linjoja erityisesti alkuopetuksessa. Laulua, leikkiä ja voimistelua on alkuopetuksessa äidinkielen jälkeen tuntimääräisesti ilahduttavan runsaasti. Vain äidinkieltä ja kirjoitusta opiskeltiin tuntimääräisesti eniten. Ala- ja yläkansakoulussa laulua oli kaksi tuntia viikossa.

Opetussuunnitelmakomitean velvoite oli kansakoulun saaminen lähempään kosketukseen käytännön elämän kanssa, kuten puheenjohtaja Soininen (1916) toteaa.

Laulutunneilla opittuja lauluja lauletaan retkillä, leikeissä ja muun opetuksen lomassa.

Erityisesti alkuopetuksessa mutta myös alakansakoulussa on tunneista noin neljäsosa varattu havainto-opetukseen, jossa mukana on myös laulu ja leikki. Ylemmillä luokilla laulutunneista osa oli yhteisesti kaikille oppilaille, osittain käytettiin vuorokursseja. Korvakuulolaululla “oli huomattava paikkansa laulunopetuksessa”. Nuottioppi mainitaan ohjeistuksessa myös lisäyksellä “ei tulisi antaa niin paljo, että itse laulamisen ilo ja halu siitä vähenisi”. Koulussa laulamisen toivottiin siirtyvän koteihin ja arkielämään. (Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea 1916.)

Viitaten Mikael Soinisen kasvatusopillisilla luennoilla esittämään pohdintaan opetuksen tehtävästä ja tavoitteista Paulaf Heurlin pohti alustuksessaan Laulunopettajain yhdistyksen kokouksessa keväällä 1911 laulunopetuksen tavoitteita ja merkitystä: “Harrastuksen herättäminen on opetuksen tarkotusperänä ja harrastuksen pääsuuntina on tiedon, kauneuden, siveellisyyden ja uskon harrastus. Pedagogiselta kannalta katsottuna laulunopetuksessa ei ole pantu riittävää huomiota työn kasvattavaan puoleen ja harrastuksen herättämiseen. Vaikeutena harrastuk-

sen herättämiseen on että laulamista täytyy harjoittaa paljon. Laulujen liittäminen muiden aineiden opetukseen tuottaa pientä virkistystä muihin oppitunteihin ja tuo laulun lähemmäksi oppilaan elämää.”

Oppiaineikohtaisessa ohjeistuksessa (af Heurlin 1916) ja opetus suunnitelman mallissa maalaiskouluja varten (Laitakari 1916) lähtökohtana on kaikkien lasten osallistuminen lauluun. Lauluja opitaan osaksi korvakuulolauluna, osaksi nuottien mukaan. Kaksiäänistä laulua harjoitetaan mutta äänissä-laulamisen vuoksi ei saanut kieltää ketään oppilasta laulamasta! Ohjeistuksessa määritellään myös laulujen määrä ja sisältö: Valmistavilla luokilla leikkilauluja ja “pari virttä”, osastokoulussa kahdella luokalla vuosittain Maamme sekä oma maakuntalaulu ja yhteensä kahdeksan muuta maakuntalaulua, 12 virttä kumpanakin vuonna, Hosianna ja muutama joululaulu ja hengellisiä lauluja sekä yhteensä 14 lastenlaulua. Laulukirjana mainitaan J. N. Vainion Valistuksen laulukirja, jossa laulu- ja valmistekirjaksi esitetään Aksel Törnuddin Laulun opetusoppia.

Paula af Heurlin pitää kokeilukoulussa saamiensa havaintojen perusteella laulujen kokonaismäärää suurena varsinkin osastokouluissa. Hän ehdottaa 10 virttä ja 15–20 laulun kokonaisuutta, jonka voi lasten edellyttää kunnolla oppivan. Hän muistuttaa myös laulukirjan tarpeellisuudesta, jolloin edellisellä vuonna opitut laulut olisivat paremmin oppilaiden mielessä.

Vuosisadan vaihteessa laulunopetukseen ja laulukirjoihin toi oman lisänsä säveltapailu ja nuotinluku, joka toteutui intervalli- kaavalaulu-, tai numerometodia ja näistä johdettuja variaatioita hyödyntäen (Pajamo 1976). P. J. Hannikainen otti käyttöön kaavalaulun Jyväskylän seminaarissa vuonna 1892 ja käyttö levisi eri seminaareihin syrjäyttäen samalla intervallimetodin, kuten A. E. Taipale (1916) analysoi. Tavoitteena oli Taipaleen sanoin “harras pyrkimys kehittää kaavametodilla sellaista nuoteistalaulamisen taitoa, että kou-

lussa voitaisiin kokonana päästä korvakuulolta harjoittamista ja saattaa oppilaat kykeneviksi omin neuvoin oppimaan lauluja nuoteista”. Kaavalaulu perustuu kunkin intervallin omaan kaavaan (ks. seuraava sivu)

Säveltapailuun ja eri intervallien laulamiseen soveltaminen oli hankalaa, koska kaavoissa itsessään onintervalleja eikä kaavojen opettelu välttämättä innostanut koululaisia. Yhtenä variaationa solmisaationimien käyttöön Paula af Heurlin esitti suomalaisten intervallitavujen en, toi, koo, nee jne. käyttöä. on kuvattu myös Mikael Nybergin esittämää anjoulaista menetelmää, jossa on lisäksi duuriasteikosta johdetut molliasteikon kaavat.

Kaavat.

The image shows two staves of musical notation. The first staff contains the following notes and fingerings: Do (1), re (2), do (1), Re (2), do (1), Mi (3), fa (4), mi (3), do (1), Fa (4), mi (3), do (1), Sol (5), la (6), sol (5), si (7), do (1). The second staff contains: La (6), sol (5), si (7), do (1), Si (7), do (1), Do (1), re (2), do (1).

Nuottiesimerkki 1 (Rikström 1899)

Menetelmän käytön hankaluutta säveltapailutaitojen opettamisessa eri variaatioista huolimatta kuvaa se, että jo vuodesta 1912 lähtien Hannikainen halusi vähentää kaavalaulun käyttöä ja 1920 -luvulle tultaessa kaavojen käytöstä oli luovuttu.

Laulutunnin kulku muuttui sisällöllisesti 1900-luvun alkuvuosina. Virsilaululle ei ollut enää erityistä 20 minuutin osuutta tunnin kulusta mutta virret ja hengelliset laulut olivat tärkeä osa lauluohjelmistoa edelleen. Aksel Törnuddin opetusopissa (1913) kuvataan laulutunnin kulku kolmeosaiseksi :

1. äänenmuodostusharjoitus
2. vanhan laulun ja viimeksi opitun laulun kertaus
3. uusi tehtävä: tekstistä, melodiasta, loppukäsittelystä

Yhdellä laulutunnilla laulettiin siis jopa kolmea eri laulua. Tunnin rakenne noudatti pääosin tätä kaavaa aina 1950-luvulle. Opettajien valmius äänenmuodostusharjoitusten pitämiseen vaihteli ilmeisen paljon. Koulun laulutuntien muistoissa 30- ja 40-luvuilta äänenavaukseen kiinnitti huomiota lähinnä aktiivisesti ja monipuolisesti musiikkia, erityisesti laula ja kuorolaulua harrastavat opettajat.

Äänenavausharjoitukset ovat olleet tarpeen erityisesti äänialaltaan korkeissa lauluissa. Laulukirjoissa laulujen ääniala on ollut keskimäärin $g - d^2$, noin puolitoista oktaavia (ks. mm. Gerdes 2004). Koulukuorojen sovituksissa sopraanostemmalle f^2 on hyvin tavallinen. Yleiskuvana koululaulut oli nuotinnettu korkeammalle äänialalle kuin viimeisten vuosikymmenten musiikinkirjoissa. Yksi peruste oli sävellajeittain laulujen merkintä, jolloin laulun sävellaji määräsi myös äänialan.

Esimerkkejä 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten laulukirjoista

1900-luvulle tultaessa laulu oli vakiinnuttanut asemansa kansakoulun oppiaineena. Seminaareista valmistuneet kansakoulunopettajat olivat saaneet perusteellista opetusta laulunopetukseen. Laulutaito oli edellytyksenä seminaariin pääsyyllä ja soittotaito hankittiin viimeistään seminaariaikana. Säestystaito edellytettiin jokaiselta opettajalta. Opettajaseminaarien musiikinlehtorit olivat malleina ja esimerkkinä, kuinka laulua opetettiin. Laulukirjoina oli opettajien käytössä ahkerasti heidän toimittamiaan laulukirjoja.

Myös muiden opettajien ja alan asiantuntijoiden toimesta julkaistiin laulukirjoja koulukäyttöön koko kansakouluaikaa varten tai erityisesti kansakoulun alaluokille. Kansakoulun yläluokille tarkoitettuja kirjoja käytettiin myös oppikouluissa. Yksi laulukirja oli riittävä koko kouluajaksi, lukuunottamatta

sisällöltään selkästi alakouluikäisille lapsille suunnattuja laulukirjoja.

Katsauksena vuosisadan ensimmäisten vuosikymmenien laulukirjoihin olen koonnut laulukirjoja, jotka hieman toisistaan poikkeavilla painotuksillaan ja sisällöllään ovat olleet kehittämässä koulun laulunopetusta. Kirjoissa on julkaistu ensimmäistä kertaa lauluja, jotka ovat olleet mukana myöhemminkin 1900-luvun laulukirjoissa. Toisaalta kirjoissa on lauluja, jotka melodialtaan tai teksteiltään vaikeina ovat jääneet unholaan. Mutta erityisesti lapsille suunnatuissa kirjoissa on laulunopetuksen tutkijan kannalta löytöjä, joiden olisi toivonut jäävän elämään myös myöhemmin julkaistuihin laulukirjoihin.

Anton Rikström: Koulun laulukirja (1899)

Anton Rikström toteaa painokkaasti laulukirjansa esipuheessa: “ Jos tahtoo oppilaissa herättää harrastusta laulunopetukseen ja siinä saavuttaa toivottuja tuloksia, on koulussa pantava joka oppilaan käteen laulukirja”. Koulun kuusi vuosiluokkaa oli jaettu kaupunkikouluissa niin, että kahdella ensimmäisellä luokalla opetus tapahtui korvakuulolauluna ja kolmantelta luokalta alkaen laulunopetukseen tuli mukaan laulukirja ja sen mukana nuottien tunteminen ja niistä laulaminen.

Kirjan alussa on musiikinteorian perustietoja, kuten nuottien aika-arvot ja nuottien nimet. Kirja on järjestetty kaavametoodin mukaan. Kirjassa on kansanlaulujen lisäksi monipuolisesti eri säveltäjien ja sanoittajien lauluja. Mukana on hengellisiä lauluja, lauluja isänmaasta ja luonnosta, vuodenaikain lauluja, työhön ja vapaa-aikaan liittyviä lauluja, kuten keinulaulut. Joululauluja kirjassa on kaksi, joten joulujuhla koulun juhlanä ei ole huomioitu laulukirjassa kovin näkyvästi. Säveltäjien ja runoilijoiden kansainvälisyydestä huolimatta kaikki laulut ovat suomenkielisiä. Suuri osa lauluista on kaksikielisiä ja kirja on tarkoitettu selkeästi koko kansakouluajalle, laulustonsa puoles-

ta hyvin myös ylemmille luokille.

J. N. Vainio Valistuksen laulukirja 1909

Vuonna 1909 julkaisiin 1. painos Valistuksen laulukirjasta, jonka toimitti J. N. Vainio. Kirjan nimi tulee kustantajasta, Kansanopettajain osakeyhtiö Valistuksesta. Valistuksen laulukirjana 1900-luvun sukupolvet pienikokoisen mutta laulumäärältään ja sisällöltään tuhdin laulukirjan muistavat. Kirjan suosiosta kertoo painosmäärä, 39. painos on otettu vuonna 1956. Toimittajan tunnuslause ”Laulukirja jokaisen oppilaan käteen” saattoi tuntua 1. painoksen ilmestymisen aikaan toiveajattelulta mutta monessa suomalaisessa kodissa Valistuksen laulukirja on ollut yleislaulukirjana aivan kuten kirjan toimittaja on tarkoittanutkin: On toivottavaa, että oppilaat konlunsa lopetettuaankin voisivat kirjaa käyttää iltamissa ja kokouksissa laulukirjanaan. (Vainio 1909.)

Laulut järjestetty ns. anjoulaisen järjestelmän mukaan, jolloin rinnakkaissävellajit lauletaan kaavanimiä muuttamatta. Kaavalaulusta luopumisen jälkeen olennaista on ollut laulujen ryhmittely sävellajeittain. Nuottiopin osuus kirjan alussa on tiivis ”muistin helpotus”, kuten Vainio toteaa 1. painoksen esipuheessa. Lauluissa pääpaino on yksiäänisissä lauluissa mutta mukana on myös kaksi- ja kolmeäänisiä lauluja. Uusien painosten myötä laulusto vähitellen laajeni mutta peruslaulusto säilyi samana painoksesta toiseen, aina 59. painokseen saakka. Toisesta painoksesta alkaen (v. 1910) mukana on eri maiden, lähinnä Euroopan ja Suomen lähimaiden kansallislauluja. Kirjan eri painoksista ovat lauluja opiskelleet vuosikymmenten saatossa niin pienet koululaiset kuin vanhemmat oppikoululaisetkin.

Temaattisesti kirjassa on:

1. uskonnollisia ja isänmaallisia lauluja
2. lauluja luonnosta

-
3. lauluja elämän eri aloilta
 4. urheilu- ja raittiuslauluja
 5. joululauluja
 6. leikkilauluja

Koulujen laululipas 1913

Tammikuussa 1909 viritettiin Helsingissä laulunopettajien yleisessä kokouksessa uusia aloitteita kouluopetuksen edistämiseksi ja kehittämiseksi. Pedagogisesti järjestetyn laulukokoelman toteuttamista varten asetettiin valiokunta puheenjohtajana Ilmari Krohn ja jäsenenä muun muassa Anna Sarlin, jotka molemmat osallistuivat laulujen valitsemiseen ja järjestämiseen. Vuonna 1913 valmistui Suomen Laulunopettajayhdistyksen toimesta valiokunnan työn tuloksena koottu Koulujen laululipas toimittajina Ilmari Krohn, Anna Sarlin, Edvard Hedman ja Otto Andersson.

Koulujen laululippaan 1. ja 2. vihkossa on yhteensä 116 laulua, joista vain neljä laulua on sävelletty tätä kokoelmaa varten. Muut laulut ovat eri laulukokoelmista, jotka on mainittu laulujen sisällysluettelon yhteydessä tarkasti. Kokoelma etenee teoriapainotteisesti sävellajien mukaan, C-duuri- ja a-molli-lauluista kolmen ylennys- ja alennusmerkin sävellajeihin. Mukana on myös inkeriläisiä runosävelmiä ja lappalaisia joikuja sekä suomalaisia kansansävelmiä. Opetuksen tueksi kirjassa on opetustaulukkeita, joihin on tiivistetty musiikinteoriaa, kuten diatoninen ja kromaattinen nuottijärjestelmä.

Laulustoa ohjaa selkeästi musiikkitiedon opetus ja oppiminen mutta laulukaavoja ei ole mukana. Alkulauseessa todetaankin:

Koska musiikin teoria on itsessään mitä vaikeatajuisinta ainetta, on mahdotonta esittää sen alkeita täysin asiallisesti niin, että koulunkäyntiään alkavat lapset heti oisivat sitä joka kohdassa käsittä. Sen vuoksi on painettu pienemmällä

kirjakeilla ne kohdat, jotka kyllä vaativat tulla suullisesti esitetyiksi jo ensi asteella, mutta jotka vasta ylemmällä asteella oppijaksoa kerrattaessa voivat oppilaille täysin selviytyä.

Teoreettiset yksityiskohdat kulkevat lyhyinä huomautuksina lyhyiden laulujen edellä. Kokoelma on selkeästi suunnattu opettajille ja on mahdollisesti auttanut eri laulukirjojen ja musiikkitiedon yhdistämisessä.

Laululippaan oheislaulustoksi on soveltunut mainiosti Anna Sarlinin toimittamat laulukirjat. Veljensä, nimimerkki R. Raalan lauluista koottu Laululeivonen (1912) on kokoelma, jossa on yhteensä lähes 100 kaksiaäänistä laulua ryhmiteltynä sävellajeittain. R. Raalan säveltämistä lauluista koostuu myös Lastuja –kokoelma (1915), 20 kolmiäänistä laulua kouluikäisiin diskanttiäänille. Laulut soveltuvat sekä säveltapilumenettelyllä että korvakuulolauluiksi, kuten kokoelman toimittaja Anna Sarlin esipuheessa toteaa. Sarlinin kokoaman Keltavuokko (1921) sisältää kolmiäänisiä lauluja ja kansansävelmäsovituksia eri maista diskanttikuorosovituksina.

Kevätesikko -sarja (1906–1920), toimittajina D.v. Nandelstadh ja M. Vehanen, sisältää kaksi-, kolme- ja neliaäänisiä lauluja diskanttikuorosovituksina. Laulut on ryhmitelty sävellajeittain ja varsinkin monet kolmi- ja neliaäniset laulut ovat vaikeustasoltaan kouluikäisten kuoroille haastavia.

Lasten laulukirja 1911

Koululaulun ensimmäisille luokille Anna Sarlin, Koulujen laululippaan yksi toimittajista, on toimittanut Lasten laulukirjan vuonna 1911. Kirjanen on tarkoitettu käytettäväksi koululaulun ensimmäisellä asteella ns. korvakuulolaulua harjoittaessa, mikä seikka ei estä käyttämästä sitä metoodillisessakin opetuksessa, toteaa Anna Sarlin pienikokoisen kirjan esipuheessa. Kirjan alussa on 15 virttä ja hengellisen lauluston päättää kirjan

lastenlauluista suurimman osan säveltänyt Anna Sarlinin veli Berndt Sarlin, joka tunnetaan lauluntekijänä nimellä R. Raala.

Virsiä valintaperusteen mainitaan lasten kehitysaste ja pienille lapsille ja koululaisille on selkeät ja tekstiltään hyvän-
tuuliset laulut. Monet teksteistä ovat Immi Hellénin runoja. Oskar Merikannon arvio R. Raalan lauluista on osuva: Nämä lastenlaulut ovat suurimmaksi osaksi oikeaan tunnelmaan osattuja ja lapsille helpot opia. Ne ansaitsevat varsin hyvin tulla julkisuuteen rikastuttamaan pienokaisten laulumailmaa. Pienikokoisesta laulukirjasta löytyvät R. Raalan säveltämät ja Immi Hellénin sanoittamat Peipon pesä ja Joulukirkkoon. Väis-
tämättä jää kysymään, miten niin suuri osa R. Raalan herttaisista melodioista ja kauniista teksteistä on voinut joutua unohduk-
siin.

Kirjan laulut on ryhmitelty sävellajeittain alussa olevia virsiä lukuunottamatta mutta muuten musiikinteoriaan ei kirjas-
sa viitata.

Ellen Nervander: Sinikello 1912 – laulukirja kouluja varten

Ellen Nervander tunnetaan laulukaavojen kannattajana, joka vuonna 1896 vakuutti laulukaavojen käyttöä suositellessaan, että kaavojen tultua opituksi pääasiällisin työ oli suoritettu. Musiikinteoria oli kuitenkin opetettava erillään laulujen opettelusta. Hänen kokoelmasna Sinikello vuodelta 1912 koostuu kolmesta lauluryhmästä, koraalit, kansanlauluja ja sävellettyjä lauluja, joista erikseen vielä lauluja kotimaisilta säveltäjiltä ja runoilijoilta. Laulut on suunnattu vanhemmille koululaisille. Mä silmät luon ylös taivaaseen on ainut lasten-
virsi, vaikka koraaleja on lauluista lukumääräisesti yli kolmas-
osa. Kansanlauluissa kokoelma pohjoismaisia kansanlauluja ja pohjoismaisten säveltäjien lauluja mutta näistäkin vain muuta-
ma sisällöltään lastenlaulu, alakansakoululaiselle sopiva.

Laulut on ryhmitelty sävellajeittain, mutta viitaten Nervan-

derin omaan opetuskäytäntöön laulamisen ja teoriaopetuksen eri tehtävästä kirjassa ei ole teoriaosuutta eikä opastusta kaavojen käyttöön. Vaikeustasoltaan laulukirja on ollut käyttökelpoinen koko kouluajan kansa- ja oppikoulujen opetukseen. Pienestä painosmäärästä päätellen kirja ei ole tavoittanut opettajia. Osasyynä voi olla Nervanderin painokas kaavalaulun tukeminen ja musiikinteorian liittäminen lauluopetukseen, vaikka laulukirjasta se ei välitykään.

Paula af Heurlin: Kansakoulun uusi laulukirja 1917

Sävellajeittanryhmiteltyjä ovat laulut myös Paula af Heurlinin laulukirjassa. Kirjan alussa on 12 alkeislauluiksi kutsuttua laulua ja sen jälkeen laulujen ryhmittely on tehty neljän vuorokurssin mukaan. Kirjan päättää laulukaavat eri sävellajeissa kolmeen ylennys- ja alennusmerkkiin saakka. Af Heurlin käytti suomenkielisiä solmisaationimiä en, toi, ko, ne, vi, ku, sei ja kaavojen esittely vaikuttaa solmisaatiotapana hieman huvittavalta. Sävellajittaisessa ryhmittelyssä on huomioitu myös laulujen ääniala. Pääosin liikutaan yksivivaisen oktaavin alueella mutta d^2 ja e^2 eivät ole harvinaisia nekään. Pääosin laulut ovat yksiäänisiä mutta varsinkin ylemmille luokille on myös kaksiäänisiä lauluja.

Mukana on kansanlauluja ja monia aiemmissakin kirjoissa julkaistuja lauluja. Mikael Nyberg, Armas Maasalo ja Otto Kotilainen ovat kirjan lauluntekijöitä, runoilijoina mm. Immi Hellén, Hilja Haahti, Maija Konttinen. Luonto, työ, koti ja perhe ovat aiheina suosittuja ja lauluissa lämpimästi kuvattuina. Lauluston lopussa on erikseen yhteislauluja: neljä virttä, joululauluja ja isänmaallisista lauluista Maamme ja Suomen valta (Genetz – Oksanen). Yhteislauluosaston päättää maakuntalaulut. Hämeen lauluna esitetään kirjassa Armas Maasalon sävel Lauri Pohjanpään runoon. Varsinaissuomalaisten laulusa on nykyisinkin käytössä oleva V. Kulon runo mutta V.

Mikkolan sävel. Kesäpäivä Kangasalla on Linsénin tutulla sävelmällä ja Topeliuksen tekstillä mutta O. Mannisen suomenoksesta.

Kirjan lopussa on luettelot on eri osastoja varten suositelluista lauluista, oma listansa 4-luokkaisia kaupunkikouluja ja toinen kaksiosastoisia maalaiskouluja varten. Viimeisenä ennen sisällysluetteloja on luettelo alempia ja valmistavia kouluja varten, jossa ohjeistetaan opettajia numeroiden käyttöön nuottien sijaan. Ensimmäiset numerot viivattomalle taululle, ylempien sävelien numero korkeammalle kuin alemman. Sen jälkeen numerot merkitään viivastolle. Kaavojen esittely ja kirjan ensimmäinen aukeama nuottitauluineen tuo musiikin teorian mukaan laulutunteihin mutta pääosassa kirjassa on selkeästi laulusto.

J. N. Vainio: Lauluja pienokaisille 1921

Valistuksen laulukirjasta oli jo otettu 11. painos, kun vuonna 1921 ilmestyi J. N. Vainion toimittama Lauluja pienokaisille, kotien ja alkeiskoulujen tarpeeksi, jonka alkulausessa toimittaja toteaa lyhyesti:

Laulu ja leikki on lasten työ. Laulaen ja leikkien on pienokaisillemme elämän aakkosia opetettava. Lauluja Pienokaisille tahtoo olla tässä työssä apuna kasvattajille.

Kirjan sisältö on selkeä: Syksy, Joulukuu, Talvi, Kevät ja kesä. Neljän pääotsikon alle on ryhmitelty yhteensä 112 laulua. Lisäksi on erikseen jokaisen osaston lopussa listattuna 3–5 virttä. Sisällöllisesti lauluissa on mm. kotiin, luontoon, eläimiin ja leikkeihin liittyviä lauluja. Huomiota herättää joululaulujen runsaslukisuus, 16 joululaulua ja laulujen lopussa listattuna kolme jouluvirttä. Joululauluissa on mukana edelleen tuttuja joululauluja mutta myös monta joulujen saatossa unohduksiin jääneitä lauluja, kuten Raumalle saunaan, jonka teksti on vuodelta 1894. Sävelmä muistuttaa reipasta polskaa, sävel-

täjää ei mainita. Varsinaiset isänmaalliset laulut tästä kirjasta puuttuvat mutta kirja onkin laadittu nimensä mukaisesti pienokaisille.

Hilja Karttunen: Mitä me laulaisimme – alakansakoulun laulukirja 1927

Alakansakoulussa opettajana toiminut Hilja Karttunen on Mikael Nybergin tuella ja ohjeistuksella koonnut Sortavalassa ilmestyneen laulukirjan. Laulujen valinnan perusteena on ollut “etusijalla sävelmäin herkkyyys ja kauneus sekä ennen kaikkea sanojen sopivaisuus varhaisimmalle ikäkaudelle”, kuten hän laulukirjan alkulauseessa toteaa. Kirjassa on lauluja yhteensä 220, jotka on ryhmitelty sisällön mukaan selkeästi:

- I Lauluja kodista ja kotiväestä (15 laulua)
- II Lauluja koulusta (11 laulua)
- III Kesä- ja syyslauluja (13 laulua)
- IV Lauluja eri töistä ja ammateista (29 laulua)
- V Joululauluja (19 laulua)
- VI Talvilauluja (12 laulua)
- VII Lauluja kotielämistä (25 laulua)
- VIII Lauluja linnuista, metsän- ym. eläimistä (24 laulua)
- IX Kevätlauluja (17 laulua)
- X Lauluja kukista, puista ja sienistä (14 laulua)
- XI Lauluja irrallisista aiheista (19 laulua)
- XII Uskonnollisia ja isänmaallisia lauluja (22 laulua)

Irrallisten aiheiden ryhmässä on muun muassa Pikku Maija, Kello, Lillin ja Ailin tuumat, Orpötyttö, Unikeko. Viimeisen ryhmän laulut ovat nekin selkeästi lapsen maailmaan suunnattuja: Kellot kaikuu, Aamu- ja iltarukous, Enkeli ohjaa (Maan korvessa), Suomen lasten laulu, Suomen pikku lapsille.

Temaattinen ryhmittely kuvaa myös muiden laulukirjojen sisältöjä mutta laajuutensa vuoksi kirja on kattava aikansa kansakoulun alaluokkien laulukirja. Laulujen säveltäjät ja ru-

noilijat ovat aikansa tunnettuja lauluntekijöitä ja runoilijoita. Kirjassa ei ole lainkaan musiikinteoriaa. Laulujen ryhmittelyssä perusteena on vain laulun tekstin sisältö ja sen sopivuus pienelle koululaiselle poikkeuksena monista muista aikansa kirjoista, joissa sävellaji on ollut laulujen järjestyksen peruste sisällön sijasta.

T. Valavirta: Kansakoulun laulukirja ja musiikkioppi 1927

Samana vuonna Hilja Karttusen toimittaman kirjan kanssa ilmestyi Jyväskylässä kustannettu Taavi Valavirran laulukirja ja musiikkioppi. Valavirta painottaa kirjan saatesanoissa säveltapailun ja monipuolisen lauluston merkitystä:

Säveltapailusta on rajoitetussa määrässä suuri hyöty, kunhan vain ei unohdeta kansakoulussa harjoitettavan laulunopetuksen päämäärää: yhtä paljon virkistykseksi kaiken opetuksen lomassa, retkeilyillä ja leikkien yhteydessä kuin varsinaisen musiikillisen opetuksen edistämistä, mutta niin helposti, että oppilaat suorittavat sen halulla.

Kirja on laadittu vuorokursseittain käytettäväksi ja uutta tässä kirjassa edellä kuvattuihin verrattuna on selkeä kirjan yhdistäminen muihin koulun oppiaineisiin, uskontoon, äidinkielen, historiaan, luontoon ja maantietoon. Kirjan ensimmäinen osa on nimetty ”Järjestelmällisiä säveltapailuharjoituksia”. Kuudessa eri sävellajissa (C, Am, G, Em, F, Dm) on yhteensä 85 laulua muutaman tahdin pituisista kansanlauluista säkeistolauluihin. Toisessa osassa on lauluja eri aloilta ryhmiteltyä sisällön osalta oppiaineittain:

Uskonto (yhteensä 43 laulua)

Vanhan testamentin kertomuksiin soveltuvia

Uuden testamentin kertomuksiin soveltuvia, mm. Hosianna

Muita uskonnollisia lauluja – mukana kolmiäänisiä

kuorosovituksia

Joulu- ja muita juhla lauluja – kattava joululaulu-

kokoelma

Äidinkieli (runsaasti lauluja I osassa Järjestelmällisiä säveltapailuharjoituksia)

Suomenkielestä

Sananlaskuja

Kodista ja kodin piiristä 9

Historia 15

Lauluja Suomen kansan vanhimmasta sivistys historiasta

Suomen myöhemmästä historiasta

Muita historiallisia lauluja

Luonto 58

Vuodenajat

Laulua kasveista

Lauluja eläimistä

Lauluja terveydestä ja raittiudesta

Urheilulauluja

Leikkilauluja ja 4 joululaulua

Lauluja muusta luonnosta ja sen ilmiöistä

Maahenkilauluja (suomalaisuus, isänmaa)

Maantieto 24

Suomen maasta ja luonnosta

Maakuntalauluja

Suomen heimokansain lauluja

Isänmaallisia lauluja 11

Suomalaisia kansanlauluja ja sävelmiä 10

Tunnelmia ja mielialoja 20

Eri maiden kansallislauluja ja –hymnejä 17

Yhteensä kirjassa on noin 300 laulua eri säveltäjiltä ja runoilijoilta. Mukana on kaksi- ja kolmeäänisiä lauluja ja kuorosovituksia, jotka vaikeustasoltaan ylittävät kansakoulun yläluokkienkin vaatimustason. Lauluston monipuolisuus laajentaa kirjan käyttötarkoitukseltaan koulun laulukirjaa laajem-

maksi.

Kirjan kolmanteen osaan, nimeltään Musiikkioppi, on tiivistetty 20 sivuun musiikkiopin perusteet ja harmoniaopin alkeet. Musiikkiopin osuus painottuu myös esipuheessa, jossa kirjan tekijä ohjeistaa opettajaa. Hän varoittaa hengettömästä ja irrallisesta ulkolukuläksyistä ja muistuttaa sen sijaan musiikkiopin asioiden liittämistä lauluihin oppilana muistin tueksi. Kirjan ansio on poikkeuksellisen monipuolinen laulusto. Kirjan laajemmasta käytöstä ei ole tarkempaa tietoa. Kansakoulun laulukirjana, nimensä mukaisesti, Valavirran kirjaa ei kovin paljon käytetty, mistä kertoo sen vähäinen painosmäärä verrattuna vuosisadan koulukirjojen “kestosuosikkeihin”.

Kalenterivuoden kierto koululauluissa

Kouluvuoden rytmittyminen kalenterivuoden ja vuodenaikojen tapahtumien mukaan näkyy laulukirjoissa selkeästi (ks. Pajamo 1999). Ensimmäisistä suomenkielisistä kirjoista alkaen laulukirjoissa oli vuodenaikoihin ja luontoon ja kristillisiin juhliin, kuten joulun ja pääsiäiseen liittyviä lauluja. Lukukausien päätösjuhlat, koulun kuusijuhla ja kevätlukukauden päätösjuhla huomioitiin seminaareissa ja kouluissa, mutta lukuvuoden kierrossa on ollut muitakin kansallisia merkkipaaluja, jotka ovat viittoittaneet laulutuntien ja laulukirjojen ohjelmistovalintoja:

syksy: uusi kouluvuosi, kesästä luopuminen, syksyinen luontoraittiusviikko: Toivonliiton marssi ym.

Aleksis Kiven päivä: Makeasti oravainen ym.

adventti: Hoosianna

itsenäisyyspäivä: isänmaallisia lauluja

joulu: Enkeli taivaan.. , Me käymme joulun viettohon ym.

laskiainen talvilauluja, hiihto- mäenlasku ym.

Kalevalan päivä: Elias Lönnrot ja kalevalaiset laulut

pääsiäinen: kärsimysvirret

äitienpäivä: lauluja äidille

kevät ja kevätjuhla: Suvivirsi, luonnon herääminen

Kevään keskusteluaiheeksi noussut Suvivirren paikka koulun kevätjuhlassa on lauluopetuksen historian näkökulmasta erikoista. Suvivirsi ja oma maakuntalaulu ovat olleet vuosikymmenten aikana vakiintuneita kesäloman alkamisen positiivisia lauluja, vakiintuneita suomalaiseen kulttuuriperinteeseen.

Laulunopetus 1920-luvulla

Ensimmäiset 50 vuotta kansakouluasetuksesta vuoden 1925 kansakoulun opetussuunnitelman aikaan loi vankan perustan laulunopetuksen sisällöille ja menetelmille. Samalla peruskysymys ja suhde laulamisen ja säveltapailun ja muun musiikin-teorian välillä jatkui. 1920-luvulla ilmestyi laulukirjoja, jotka olivat toimivia kodin yleislaulustoja, kuten J. N. Vainion Valistuksen laulukirja ja Vilho Siukosen Kodin ja koulun lauluja (1929). Otto Kotilaisen Otto Kotilaisen toimittama Koululauluja (1924) jossa on myös hänen omia laulujaan, ei painosmäärän perusteella ole ollut kovin käytetty. Laulujen ambitus on laaja ja koululaisille laulut ovat äänialaltaan korkeita. Paavo Halmeen ja Väinö Paavolan toimittama Kansakoulun laulukirjassa (1927) on monipuolisen lauluston lisäksi perusteellisella otteella musiikin teoriaa ja nuottioppia. Kirjaa on käytetty painosmäärien mukaan aina 1950-luvulle saakka, 14. painos on vuodelta 1948.

Vilho Siukosen Kodin ja koulun lauluja –kirjan 1. painos ilmestyi vuonna 1929. Kirja on kansa- ja oppikouluissa paljon käytetty laulukirja, 22. painos on vuodelta 1968. Siukonen oli tärkeä laulupedagogiikan kehittäjänä ja laulunopetuksen uudistaja 1920-luvulta lähtien. Samana vuonna julkaistu 1929 Laulun opetusoppi tuli tutuksi opettajille ja musiikkiväelle laulunopetuksen tärkeänä pedagogisena oppaana seuraavina vuosikymmeninä. Tavoite laadukkaan laulunopetuksen turvaamiseksi

kaikille koululaisille vaati jokaiselta opettajalta paljon. Mutta toisaalta hänen perusajatukseensa laulunopetuksestaan oli jokaisen opettajan helppo yhtyä (Siukonen 1929):

Laulunopetus vaatii ehkä enemmän kuin minkään muun aineen opetus opettajalta persoonallista kykyä innostua ja innostuttaa. Siinä on laulunopetuksen ydin, ei erilaisissa metodeissa. Ja toiseksi on muistettava: virkeä ja eloisa laulaminen on oleva laulutuntien pääsisälllys, ei erilaisten asioiden opettaminen ja mieleenpainaminen.

Väitöskirja Koululasten laulukyvystä (Siukonen 1935) on laajaan tutkimusaineistoon perustuva opinnäyte lasten laulutaidosta eri puolilla Suomea. Vilho Siukonen jatkoi Aksel Törnuddin viitoittamaa tietä laulunopetuksen kehittäjänä. Siukosen opetusmetodia on tutkittu väitöstutkimuksessa (Rautiainen 2003) . Koulun laulukirja jatkaa monipuolisen lauluston linjaa mutta sen analyysin siirrän toiseen asiayhteyteen, osaksi vuoden 1925 opetussuunnitelman vaikutusten arviointia, suunnan kohti 1900-luvun puoliväliä ja laulunopetuksen kehityslinjoja kohti peruskoulua.

Pohdinta

Kansakoulun laulukirjoissa on nähtävissä aikakausille tyypillisiä piirteitä ja tärkeimpien koululauluvaikuttajien selkeä kädenjälki. Seminaarien lehtoreiden vaikutus oli konkreettinen: Hagfors ja suomalainen kuoroperinne, Hannikainen ja lapsen maailma, koulun juhlaperinteen luominen, Nybergillä ja Törnuddilla säveltapailun ja nuottiopin kehittäminen osana lauluopetusta. He kaikki sävelsivät ja sanoittivat lauluja koululaisten ja kaikkien suomalaisten käyttöön ja antoivat esimerkkiä .

Seminaareista valmistuneet opettajat tunnetaan myös koululaulujen runoilijoina: Immi Hellén, Helmi Auvinen, Maija Kontinen, Hilja Haahti, Alpo Noponen, J. H. Erkko ja Olli

Vuorinen ovat jättäneet jälkipolville lukuisia unohtumattomia laulutekstejä.

Harmooni oli pitkään kansakoulujen ainoa instrumentti mutta sinänsä aikanaan hyvin tärkeä säestyssoitin. Säestystaidot olivat jokaisen kansakoulunopettajan perustaitoja. Säestyksen mallina oli koraalisoitto. Tämä ns. aukikirjoitettu tonaaliseen harmoniaan perustuva säestystapa edellytti vankkaa nuotinlukutaitoa. Soittotekniikkaa hankittiin pianonsoiton oppikirjoista. Sointumerkkejä ei laulukirjoissa käytetty ennen peruskouluaikaa. Ensimmäinen sointuastemerkinnöillä varustettu laulukirja on vasta vuodelta 1945, Juhani Pohjanmiehen Kootut lastenlaulut –kirjasta.

Kajaanin seminaarin musiikinlehtori A. E. Taipale on arvioinut ensimmäistä 50 vuotta laulunopetuksesta kansankouluasetuksen asettamisesta: Vapaaehtoisesta virsilaulusta on kehittynyt monipuolinen yleisen musiikkisivistyksen alkeita jakava ja henkeä jalostava laulunopetus. Uno Cygnaeuksen viisaat suunnitelmat musiikinopetuksen järjestämisestä on ollut voimassa eivätkä ole kaivanneet erityisiä uudistuksia. (Taipale 1916.) Nyt yli 100 vuotta myöhemmin on todettava, että edelleen musiikin asemaa perusopetuksessa on edelleen puolustettava erikseen. Viimeaikaiset neurologiset tutkimukset osoittavat musiikin ja laulamisen merkityksen konkreettisesti. Taideaineiden osuus Cygnaeuksen kansakoulussa oli tärkeä. Hän oli aikaansa edellä. Entäpä jos kuuntelisimme Cygnaeuksen ajatuksia edelleen, nyt uusinta tietoa hyödyntäen. Ehkä hän oli todella paljon aikaansa edellä.

Lähteet:

-Gerdes, I. (2004). *Mitä kouluissa laulettiin? : Kansakoulun laulukirjojen analyysia vuosilta 1864-1919*. Jyväskylän yliopisto: Musiikkikasvatuksen pro gradu.

Halme, P., & Paavola, V. (1927). *Kansakoulun laulukirja* (1. p.). Porvoo: WSOY.

Hannikainen, P. J. (1892). *Yksiäänisiä lauluja : Valikoima kansakouluille*. Porvoossa: Werner Söderström.

Hannikainen, P. J. (1896). *Sirkkunen : Uusi kokoelma lauluja kansakouluille. 1. vihko* (2. korj. ja lis. p.). Jyväskylä: K. J. Gummerus.

Hannikainen, P. J. (1901). *Kansakoulun musiikkioppi : ynnä 56 harjoitustehtävää ja 8 sarjaa kertauskysymyksiä*. Jyväskylä: Gummerus.

Hannikainen, P. J. (1910). *Laulutoveri : Uusia lauluja koululapsille*. Jyväskylä: Gummerus.

Hannikainen, P. J. (1954). *Sirkkunen : Lauluja lapsille* (Muistopainos säveltäjän 100-vuotissyntymäpäivän johdosta.). Jyväskylä: KJ Gummerus.

af Heurlin, P. (1911). Harrastuksen herättämisestä laulunopetuksessa. *Opettajain Lehti*, 6 (18), 188–190.

af Heurlin, P. (1916). Laulu. Teoksessa Soininen Mikael (toim.), *Maalaiskansakoulun uudistuksesta. suunnitelmia ja kokeiluja kansakoulun opetussuunnitelmakomitean työmaalta*. (204-208). Helsinki: Otava.

af Heurlin, P. (1917). *Kansakoulun uusi laulukirja : En-, toi-,ko-järjestelmän mukaan : Oppilaan kirja*. Jyväskylä: Otava.

Karttunen, H. (1927). *Mitä me laulaisimme? : Alakansakoulun laulukirja*. Porvoo: WSOY.

Kosonen, E. (2012). Kansakoulunopettajat kulttuurikasvattajina : Seminaarien musiikinopetus kansakoulun laulun opetuksen esikuvana. *Opettaja yhteiskunnallisena ja kulttuurivaikuttajana : Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 2012*

Kotilainen, O. (1924). *Koululauluja*. Porvoossa: WSOY.

Nervander, E. (1912). *Sinikello : Laulukirja kouluja varten* (2. p.). Helsinki: Otava.

Nyberg, B. M. (1902). *Opettajan laulukirja : Etupäässä osastokoulujen opettajille laulunopetuksen helpoittamiseksi*. Porvoo: WSOY.

Nyberg, M. (1904). *Kansakoulun laulunopetus*. Helsinki: SKS kirjapaino.

Nyberg, M. (1916). *Nuoriso ja laulu*. Helsinki: Suomen Nuorten Miesten Kristillisten yhdistysten ja Nuorten Kristillisten yhdistysten liitto.

Pajamo, R. (1972). Heinrich Wächter Suomen koulujen laulunopetuksen uudistajana (1853-1881). *Koulu ja menneisyys*, (20), 73-114.

Pajamo, R. (1976). *Suomen koulujen laulunopetus vuosina 1843-1881*. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura. Acta musicologica Fennica 7.

Pajamo, R. (1979). Askelosta asteikkoon : Piirteitä lehtori E. A. Hagforsin elämästä. *Chorus et psalmus* (219-235)

Pajamo, R. (1999). *Lehti puusta variseepi : Suomalainen koululauluperinne*. Porvoo: WSOY.

Pohjanmies, J. (1945). *Kootut lastenlaulut*. Jyväskylä: Gummerus.

Raala, R., & Sarlin, A. (1912). *Laululeivonen*. Helsinki: Otava.

Raala, R., & Sarlin, A. (1915). *Lastuja : uusia kolmiäänisiä lauluja suomen nuorisolle*. Helsinki: Valistus.

Rautiainen, K. (2003). *Laulutunnin ulkoinen ja sisäinen rakenne : Aksel Törnudd (1874-1923) ja Wilho Siukonen (1885-1941) seminaarien ja kansakoulun laulunopetusmenetelmien kehittäjinä 1893-1941*. Helsinki: Sibelius-Akatemia. Studia musica 19.

Rikström, A. (1899). *Koulun laulukirja. I vihko, ensimmäisen ja toisen vuoden oppimäärä*. Viipurissa: Clouberg ja Kumpp. (W. Hoving).

Roiha, E. (1954). P. J. Hannikainen ja kansakoululaulu. *Jyväskylän Jyskyt*, (4), 4-6.

-
- Sarlin, A. (1911). *Lasten laulukirja*. Helsinki: Valistus.
- Sarlin, A. (1924). *Keltavuokko : kokoelma 3-äänisiä lauluja ja kansansävelmäsovituksia eri maista* (2. p. ed.). Helsinki: Synesis.
- Siukonen, W. (1924). *Laulunopetus : Sen edellytykset, keinot ja päämäärät*. Porvoo: WSOY.
- Siukonen, W. (1929). *Laulukirja : Koulun ja kodin lauluja*. Helsinki: Otava.
- Siukonen, W. (1929). *Laulun opetusoppi*. Helsinki: Otava.
- Siukonen, W. (1935). *Koululasten laulukyvystä*. Helsinki: Otava.
- Taipale, A. E. (1916). *Kansakoulun laulunopetuksen vaiheista*. Helsinki: Otava.
- Törnudd, A. (1913). *Kansakoulun lauluoppi*. Porvoo: WSOY.
- Törnudd, A. (1913). *Koulun laulukirja*. Porvoo: WSOY.
- Vainio, J. N. (1909). *Valistuksen laulukirja : Koulujen ja nuorison tarpeeksi*. (1. p.) Helsinki: Valistus.
- Vainio, J. N. (1921). *Lauluja pienokaisille : Kotien ja alkeiskoulujen tarpeeksi*. Helsinki: Valistus.
- Valavirta, T. (1927). *Kansakoulun laulukirja ja musiikkioppi* (1. p.). Helsinki: Maalaiskuntien liitto.